

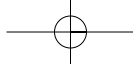
זה לא כבר הופיע בהוצאת שלם הספר "החברה הפתוחה ואויביה" מאת קרל פופר, בתרגומו של אהרן אמיר. בספר זה, כידוע, טען פופר כי אפלטון הוא אבי רעיון הטוטליטריות, הוגה החברה "הסגורה" והקפואה - האנטיתזה לחברה "הפתוחה" והחופשית, בבת עינו של פופר. פרופ' זאב בכלר סוקר כאן את משנתו של פופר וקורא תיגר על טענה זו; כמו-כן, הוא מציב את פופר עצמו בשורה אחת עם נציגי האסכולה ה"אקטואליסטית" (מתנגדיו של אפלטון), שדווקא ממנה צמחו המשטרים האפלים ביותר של המאה העשרים

כופר ומלחמותיו

מאת: זאב בכלר

מעניינים פורמאליים יבשים כאלו, כאשר בעצם כולם מסכימים עם כולם על הכול, ולכן קשה קצת להבין את ההתרגשות שהיתה אוחות בפופר כל פעם שכתב על העניין הלוגי העתיק הזה. אלא שמה שבאמת הסתתר מאחורי מלחמתו של פופר ברשע האינדוקטיביסטי היה משהו אחר ובאמת חשוב ועמוק.

עניין זה היה המאבק על המושג "תוכן התיאוריה". האינדוקטיביסט טען שתוכן זה הוא כל מה שנובע לוגית מן התיאוריה וניתן גם לבדיקה בניסוי. פופר טען שהתוכן הוא רק מה שהתיאוריה שוללת, כפי שהוא ניתן לבדיקה בניסוי. בשפה קצת יותר רומנטית, פופר טען שתוכנה של תיאוריה הוא קבוצת כל העולמות האפשריים שבהם היא שקרית ואילו האינדוקטיביסט טען שהתוכן הוא קבוצת כל העולמות שבהם היא אמיתית.

פופר צדק כאן, והוא הציג את חידושו בחדות כך: תיאוריה שהיא אמיתית בכל העולמות האפשריים בכלל, היא תיאוריה ריקה מכל תוכן, משום שהיא שקולה לטענה הקרויה טאוטולוגיה, כמו "א' הוא א'" או "אם א' הוא א' אז הוא גם א'". וכי. אך אם האינדוקטיביסט מסכים לכך, הוא הפסיד את הקרב: הוא חייב להסכים שכל שתיאוריה מתאימה בקלות רבה יותר לניסויים, היא הולכת ומתקרבת למצב של תיאוריה המתאימה לכל העולמות האפשריים, זאת אומרת, לטאוטולוגיה. הסכנה הגדולה ביותר האורבת לכל תיאוריה היא ההצלחה הקלה שלה – הסכנה שהיא טובה מדי לעולם הזה ומתאימה למעשה לכל עולם אפשרי.

ומכאן יצא מיד, כמובן, שרק אם קיים עולם אפשרי כזה שבו התיאוריה שקרית, יש לה תוכן כי רק אז היא אינה טאוטולוגיה. ואם זה מוסכם, פופר הסיק, וכאן מהות חידושו, שכל שיש יותר עולמות כאלו שבהם היא שקרית, כך היא בעלת תוכן רב יותר. המצב הקיצוני, התיאוריה בעלת המקסימום האפשרי בכלל של תוכן, תהיה התיאוריה ההפוכה לטאוטולוגיה והיא התיאוריה הסתירתית, התיאוריה השקולה לסתירה עצמית, והבאה בתור תהיה זו המתארת עולם כזה שרק אחד כמוהו אפשרי כלל. למשל, אם נסכים שכל העולמות שאין בהם ריבוי או שינוי זהים זה לזה והם בעצם רק עולם אחד, אז התיאוריה המתארת עולם כזה תהיה שקרית בכל העולמות שיש בהם ריבוי ושינוי ואשר מספרם אין סופי. תיאוריה כזו תהיה שקרית בכל העולמות האפשריים מלבד אחד, ולכן היא תיאוריה בעלת תוכן אין סופי. (כזו היתה התיאוריה שבנה הפילוסוף היווני פרמנידס מהמאה השישית לפני הספירה אשר את מסקנותיה תיאר תלמידו זנון בסדרת הפרדוקסים המפורסמים שלו. ואכן, הפרדוקסליות היא סימן ההיכר המובהק של תיאוריה בעלת תוכן.) לעומתה, תיאוריה טאוטולוגית, האומרת, למשל, שכל דבר הוא מה שהוא ולא דבר אחר, הינה אמיתית בכל העולמות האפשריים ולכן תוכנה אפס (כי העולם היחיד שבו היא שקרית הוא זה המכיל סתירה, ולכן הוא אינו עולם אפשרי).

המסקנה היא שהסתירה היא רק המקרה הקיצוני ביותר של טענה אינפורמטיבית, טענה הנושאת תוכן, משום שמוצגת בה מהותו של תוכן והוא – דבר אחד קשור לדבר אחר, למשל,

השאיפה המרכזית של הפוזיטיביסטים והיא הוודאות במדע. כדי לפתור את הקושי המפורסם שבדרכה של האינדוקציה אל הוודאות הם פיתחו תחשיבים המראים שלמרות שעל-ידי האינדוקציה אי אפשר להשיג ודאות לחוקים ותיאוריות, הרי אפשר להתקרב אל הוודאות ככל שגדל מספר התחזיות שמתאמתות. הם גם טענו שהאינדוקציה היא הדרך הרציונאלית ביותר להגדיל את דרגת הוודאות, ויותר מזה אי אפשר לדרוש מן המדע. ובסיכום, האינדוקטיביזם של הפוזיטיביסטים הלוגיים טען שאם כי אי אפשר לאמת תיאוריות, ולכן הן תהיינה תמיד היפותיזות בלבד, הרי שאפשר להגדיל את דרגת הוודאות שלהן על-ידי חיזויים שהתאמתו, וכך להתקרב ככל שרצה אל הוודאות המלאה.

3. המלחמה באינדוקטיביזם

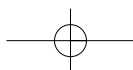
פופר פתח את דרכו בפילוסופיה של המדע בהתקפה גדולה על האינדוקטיביזם הזה משום שהוא טען שגילה פתרון – איך להחליף את האינדוקציה בדדוקציה ולהשתמש רק בה. הוא הצביע על כך שאם כי אין היסק דדוקטיבי מן העובדות אל אמיתות התיאוריה, הרי קיים מעבר דדוקטיבי ולכן ודאי מן העובדות אל שקריות התיאוריה: אם העובדות שהתיאוריה חווה אינן מתממשות, הרי שהתיאוריה בהכרח שקרית. וכך נמצאה הוודאות האבודה, השיקול הדדוקטיבי ההכרחי יחליף את השיקול האינדוקטיבי המסתבר בלבד, ונוכל להתקדם בבטחה אל עבר האמת על-ידי מאמצים להפריך תיאוריות המוצעות לקבלה. החלום הישן של פרנסיס בייקון עבר עכשו שיפוצים מודרניים, ופופר בנה סביבו את כל פילוסופיית המדע שלו.

פילוסופיה זו אומרת שמטרתו הסופית של המדע היא האמת על העולם. מכיוון שאי אפשר להסיק תיאוריות מן העובדות, אין ברירה אלא להמציא תיאוריות באופן חופשי ובעזרת תעוזה אינטלקטואלית ודמיון מדעי הרפתקני, ויש לקוות לכך שבבדיקתן בניסוי הן יולידו בעיות חדשות ועמן היפותיזות חדשות וכו'. תהליך זה, טען פופר, הוא התהליך הנכון וגם הממשי המתרחש בחיי המדע והוא זה המהווה את סוד ההתקדמות המדעית.

ההתקדמות הזו, אם כי היא נעשית בעזרת היפותיזות חופשיות, הרי היא צועדת מוודאות אחת אל הוודאות הבאה, זאת אומרת, מן השקריות המוכחת של היפותיזה אחת אל השקריות המוכחת של ההיפותיזה הבאה. אין כאן זכר לאינדוקציה ולא-הוודאות שלה, כי המנגנון הלוגי היחיד הפועל כאן הוא דדוקציה שהיא דגם ההיסק הוודאי. ומכיוון שכל היפותיזה כזו טובה יותר מקודמתה (משום שהיא נבדקת רק אם היא מבארת יותר ממנה), הרי ששורת ההיפותיזות המופרכות הזו הולכת ומתרחקת מן השיקריות ולכן היא הולכת ומתקרבת אל האמת. וכך, ההתקפה הגדולה של פופר על הפוזיטיביזם הלוגי היתה דרישתו להחליף את ההתקדמות האינדוקטיבית אל הוודאות בהתקדמות הדדוקטיבית – ולכן הוודאית – אל האמת.

4. תוכן ותצפית

אך למעשה, כל עניין מלחמת הדדוקציה באינדוקציה לא היה אלא עניין צדדי ודי משעמם. קשה להבין אנשים המתלהבים

1. בעיה של תזמון

בשיא פירסומו, שחל בין התרגום האנגלי של ספרו המוקדם "הלוגיקה של המחקר המדעי" (1959) והמהדורה המורחבת (החמישית!) של "החברה הפתוחה ואויביה" (1966) – נחשב קארל פופר (Popper) על ידי רבים לפילוסוף החשוב ביותר של המאה העשרים אחרי ברטרנד רסל (Russell), והתגלמות האידיאל של האיש החכם. הוא היה למוקד הערצה ועלייה לרגל מכל העולם, ולא מעט בזכותו קנה לו המכון הלונדוני לכלכלה, אשר בו התמקם לאחר הגירתו לאנגליה ב-1946, שם עולמי. ולמרות זאת, כתב לאחרונה אחד ממעריציו, היתה לפופר תקופת תהילה וגודל הילה הקטנים ביותר שהיו אי פעם לאישהו פילוסוף גדול.

תהילתו והילתו היו בזכות שלוש מהפכות שהוא הכריז שהצליח לבצע בפילוסופיה: "אני אחראי למות הפוזיטיביזם הלוגי", ו"אני חושב שפתרתי את בעיית האינדוקציה", הן שתיים מהן, וטענתו למהפכה השלישית היתה יומרתו בדבר תגלית השורשים הרעיוניים וההיסטוריים של הטוטליטריות. אלו הן המחאות על הסכומים הגבוהים ביותר בפילוסופיה. כשניאותו הפילוסופים וההיסטוריונים לבדוק אותן, הם נטו

לפסוק שאו שאין להן כיסוי בכלל, או שהכיסוי דק מדי. אלא שההכרזות הנועזות שלו הן חלק מן הקסם המיוחד של כתיבתו. כי אין ספק שפופר היה הסופר הפילוסופי המעניין ביותר במאה ה-20, יותר אולי אף מברטרנד רסל. כתיבתו ניחנה ביושרה זוהרת, בהירות וצלילות שאין למעלה מהן, בפשטות וב"ישר-לעניין" שאינם מניחים לקורא לעזוב אותו. אלו מצטרפים ללהט אינטלקטואלי עצום, ולכן לחיותם של הרעיונות המתוארים, והלהט והחיות האלה הם ללא ספק תופעות יחידות במינן בעולם הכתיבה הפילוסופית שרובו ככולו חולה סופני מיושב מדברי ושממון רעיוני ללא שום אופקים או תקווה. מה שמאפיין מאמר פילוסופי של פופר,

בניגוד לכל יתר הפילוסופים, הוא העובדה שאתה יודע מיד מהי הבעיה שצריך לפתור, מדוע היא בעיה, כיצד הפתרונות המקובלים נכשלו, ולבסוף מהו הפתרון החדש של פופר – וכל אלו נשארים חקוקים במחשבתך לזמן רב כתוצאה מן הפשטות והיושר והאומץ שבכתיבה.

אך פופר סבל כל חייו מביש-מזל בתזמון. כשפרסם ב-1934 את "הלוגיקה של המחקר המדעי" נבלע הספר במבול פרסומי הפוזיטיביסטים הלוגיים, אנשי "החוג הוינאי", ואף נחשב לאחד הביטויים הסטנדרטיים של הפוזיטיביזם הלוגי, בעוד שפופר ראה את הספר כקטילה מוחלטת שלו. לא רק זה, אלא שגם שנת פרסום הספר היתה סמוכה לעליית היטלר לשלטון (1933) וההגירה הגדולה של האינטלקטואלים מגרמניה ואוסטריה. ושוב, כאשר כאחד המהגרים הללו חיפש לעצמו מקום באוניברסיטאות באנגליה, היה הכול כבר תפוס והמקום היחיד שהוצע לו היה

בניו-זילנד, הרחק ממרכזי הלימוד והמחקר העולמיים. מלבד שהיתה זו עבורו השפלה, תנאי עבודתו היו מחפירים ושלטונות האוניברסיטה התייחסו בעוינות מוצהרת לכך שהקדיש בכלל זמן למחקר במקום לעסוק בהוראה בלבד. העובדה שבתוך כך הצליח לסיים ולפרסם את עבודותיו על הפילוסופיה של החברה ושל ההיסטוריה מצביעה על עוצמת רוחו והפריזן המיוחד של מחשבתו, אשר עוד יוסיף ויפליא את העולם בשנים הבאות. ושוב, כשפורסם "החברה הפתוחה ואויביה" ב-1945, היה זה עוד תזמון גרוע משום שאז החל להופיע גל גדול של ספרים על אותו נושא, כלומר, המקורות האינטלקטואליים של הפשיזם והטוטליטריות, וספרו נבלע ביניהם. כשמצא לבסוף מקום הוראה באנגליה לא היה זה באחת האוניברסיטאות העיליות, אוקספורד או קיימברידג' (שבה לימד באותו זמן ויטגנשטיין שנוא נפשו), אלא בביה"ס הלונדוני לכלכלה, אגף של אוניברסיטת לונדון.

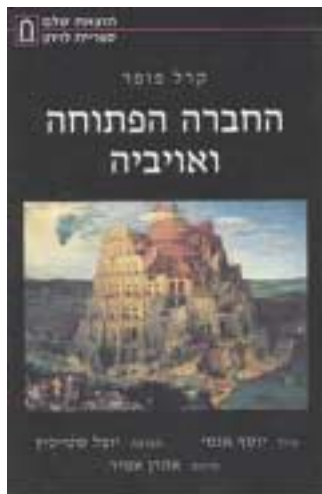
אחת הסיבות העיקריות לקשיים שלו אחרי המלחמה היתה העובדה – שוב תזמון גרוע – שבעוד ש"החברה הפתוחה" נכתב באנגלית ופורסם ב-1945, הרי ספרו החשוב ביותר – "הלוגיקה של המחקר המדעי" – פורסם בגרמנית (1934) ותורגם לאנגלית רק לאחר עשרים וחמש שנה (1959), ואחרי "החברה הפתוחה",

שהפך מיד לשנוי במחלוקת ועורר ביקורות קטלניות, אך אשר דווקא דרכו יצא לעולם להכיר את פופר. כך קרה שהישגיו המהותיים בשטח הפילוסופיה של המדע נשארו בלתי ידועים לדור שלם. במשך עשרים וחמש שנים אלו, מי שתפס לחלוטין את קידמת הבימה הפילוסופית היו הפוזיטיביסטים הלוגיים, מראשיהם – כמו ויטגנשטיין (Wittgenstein) וקרנפ (Carnap) יוצאי "החוג הוינאי", מקורביהם – כמו רייכנבך (Reichenbach), ועד תלמידיהם האמריקאים – כמו גרינבאום (Grunbaum) ופטנס (Putnam). אך פופר התעקש תמיד להיבדל מהם באופן קיצוני ויסודי עד כדי כך שלימים הוא יכריז שהיה זה הוא שהרג את הפוזיטיביזם הלוגי. וכך קרה שהעולם הפילוסופי, אשר קרא וכתב

התעניין בפוזיטיביסטים, נמנע מלכלול ביניהם את פופר וזנח אותו כמעט לחלוטין.

2. הצרה עם הפוזיטיביזם הלוגי

מדוע הקפיד פופר להרחיק עצמו מן הפוזיטיביסטים הלוגיים? אחד הנושאים שעמד במרכז חידושיו היה מקומה ומשמעותה של התיאוריה במהלך המחקר המדעי. מה שאיפיין את הפוזיטיביסטים בעניין זה היתה עמדתם "האינדוקטיביסטית", לפיה המחקר המדעי מתחיל בתצפית ואיסוף עובדות ומתקדם אל הכללות ("אינדוקציה") מתוך עובדות אלו, והכללות אלו הן הן התיאוריות המדעיות. את רעיון האינדוקטיביזם הזה נהגו הפוזיטיביסטים לייחס למסורת האמפיריציסטית, עד פרנסיס בייקון (Bacon) – אשר בסביבת 1600 פרסם את ספרו "הלוגיקה החדשה" ובו תיאר את עיקריה. רעיון זה ביטא את

שהן נטולות תוכן עובדתי עבור האדם (כי אז היתה זו סתם חזרה על מילים: אם תיאוריה אינה חוזה עובדה שניתן לבדוק אותה ואולי להפריכה אז אין היא חוזה עובדה שניתן לבדוק אותה), אלא שהן נטולות תוכן עובדתי מכול וכול, ובקיצור, התוכן הוא תלוי אדם.

7. פופר וקנט

פופר, ככל הפוזיטיביסטים, הפריד בין תוכן עובדתי לבין משמעות, והדגיש שתיאוריה יכולה להיות ריקה מתוכן ועם כך בעלת משמעות. את הרעיון אימץ פופר ללא ספק מקנט, שעליו בנה את פילוסופיית המוסר, הדת, ההיסטוריה, והפוליטיקה שלו. נראה שבהשפעתו גם אימץ את התיזה האקטואליסטית שאינפורמציה זהה אך ורק לתופעות. במבטו לאחור, פופר תיאר את פתרונו לבעיית האינדוקציה כ"הפיכת השולחנות על פתרון יום" (יום הוא אשר חשף בעיה זו לראשונה) – במקום להניח שהחזרות בניסיון יוצרות נטייה (או ציפייה) לרגולריות בטבע, פופר טען שרק נטייתנו לרגולריות בטבע היא שיוצרת את הרגולריות הזו בטבע, ולכן שאין זו רגולריות אלא עבור עצמנו. הפתרון הזה הוא, כמובן, חזרה תמימה למהפכה הקופרניקנית של קנט, ותגליתו של פופר בדבר "נטייתנו לרגולריות" היא, כמובן, חיקוי מודרני מקובל לסניטטי אפריורי של קנט, מכיוון ש"נטייה" זו טבועה בנו מראש (או מלידה) בדיוק כמו האפריורי של קנט. יתר על כן, חוקי הטבע הם עכשו סובייקטיביים בלבד – הם "סדיריות עבורנו", והם עכשו לא יותר מאשר תוצרי נטייתנו המולדת לארגן את התופעות, או "לכפות על העולם חוקיות". זהו המקביל הפופרי של "השכל המחוקק לטבע", סיסמת המהפכה של קנט, לפיה האדם כופה את החוקיות על הטבע והיא לכן אינה קיימת בנפרד ממנו. תיאוריה זו הסבירה, הוסיף פופר, מדוע מאמצינו לכפות פירושים על העולם קודמים לוגית לתצפיות של סדיריות.

מדברי פופר כאן השתמע שההבדל ביחס לקנט הוא ש"הכפייה על הטבע" פירושה הוא רק "פרשנות" הטבע בעזרת היפותיזות שהן אפריורי משום שהן "מומצאות על ידינו". ומכיוון שכפייה זו אינה אלא פירושים, ופירושים הם בהכרח היפותטיים ולכן זמניים בלבד, הרי שהכפייה והאפריורי עומדים כל הזמן לבחינת הניסיון והם מוחלפים על פי גזירת הניסיון. זו, כמובן, העמדה הניאו-קנטיאנית הנפוצה, אשר פופר קרא לה "התיאוריה של בדיקה וטעות", או התיאוריה של "ניחושים והפרכות". פופר הסכים עם קנט בכל מלבד בנקודה אחת – הקשר בין האפריורי והאמת. במעבר שביצע קנט מן העובדה שקיימות אצלנו תיאוריות אפריורי (אפילו מולדות) אל המסקנה שהן אמיתיות בהכרח ראה פופר את טעותו המרכזית והיחידה של קנט. אפילו אם התיאוריות האלה הן אפריורי לוגית (ולא רק פסיכולוגית או אפילו ביולוגית, אפשרות שפופר אימץ וסביבה בנה תיאוריה דרוויניסטית של

"מהי האינפורמציה שהתיאוריה מכילה בדבר טיבו של העולם?" פופר נדחף אל השאלה האקטואליסטית: מהי האינפורמציה החושית, כלומר זו הניתנת לאקטואליזציה, שהתיאוריה מכילה? כך, למשל, נעלמה מדיונו האפשרות שלמרות שהפסיכואנליזה איננה ניתנת להפרכה היא עשויה להיות אמיתית מבחינה זו שכל אחת מטענותיה (על מבנה הנפש, על כוחות ההדחקה והכוחות שנגדה, על טיבן של הנורוזות, על קיומם וטבעם של קבצי נורוזות, "תסביכים", על טיבם של כשלי דיבור בחיי היום-יום, על פירושם של חלומות, ועוד ועוד) אולי אמיתית. כי כאשר מתעלמים לרגע מן הציווי האקטואליסטי – "לעולם יהיה התוכן תצפיתי" – קל לראות שטענות הפסיכואנליזה אינפורמטיביות במובהק (נאמר בהן תמיד דבר אחד על דבר אחר) ולכן הן נושאות אינפורמציה על עולם כלשהו, והיא בהכרח אמיתית או שקרית. המסקנה המביכה מעמדתו של פופר היתה לא רק שתיאוריה יכולה להיות אמיתית אך לא מדעית, אלא שהיא יכולה להיות אמיתית ועם ריקה מתוכן עובדתי.

אלא שתוצאה זו רק העידה על האבסורדיות של מקורה האקטואליסטי. הרעיון שכדי שמשוה יהיה ממשי הוא חייב לקיים תנאים הקשורים לראשו וכושר חיזויו של האדם הופך את ממשות העולם לתלויה איכשהו באדם ובתכונותיו, ואין לכן תמיחה בכך שהאקטואליזם היה תמיד לבסיס המחשבה הסובייקטיביסטית (כמו אצל ברקלי וקנט בעת החדשה אך גם אצל אריסטו, תלמידו הסורר של אפלטון). ולכן רק עד כמה ששאלת ההופעה לחושים מוטה על-ידי הציווי האקטואליסטי יוצא שאינפורמטיביות וכן אמיתות או שקריות הן סובייקטיביות ותלויות אדם. ללא הטייה כזו, ברור שכדי שדברים יהיו ממשיים, הם אינם חייבים להופיע לחושים או להיות כאלו שתוצאותיהם מופיעות לחושים ובודאי שאינם חייבים להיות כאלו שניתן לחזות את תוצאותיהם החושיות. עמדה הפוכה זו קרויה "פוטנציאליזם", והיא אומרת שדברים יכולים להיות ממשיים לחלוטין אפילו כשהם רק פוטנציאליים מבחינת הופעתם בחושי של המין האנושי. (הדוגמאות המפורסמות ביותר של הפילוסופיה הפוטנציאליסטית הן אפלטון, ניוטון, וג'דל).

והנה, אם כי פופר לא עסק בשאלה "מהי הממשות", הוא עסק בשאלה קרובה מאד – "מהי האמת על הממשות?", או ביתר זהירות "כיצד להתקרב אל האמת על הממשות?", ואם כי סביר מאוד שהתקרבות האדם אל האמת הזו בהכרח תלויה בתכונותיו האנושיות ולכן בכך שהאינפורמציה אשר בתיאוריה תתבטא בתופעות הניתנות לצפייה אנושית, הרי אין זה נכון אלא בדבר ההתקרבות אל האמת, אך לא בדבר האמת הזו עצמה. אך מה שקרה לפופר, בגלל ההשפעה הרעה של סביבתו הפילוסופית, היה שמן ההתקרבות אל האמת הוא הסיק משהו על טבע האמת הזו עצמה: מכיוון שתיאוריות שאינן פריכות אינן מאפשרות התקרבות וודאית אל האמת, הרי שהן נטולות תוכן עובדתי. חשוב לראות כאן שהמסקנה של פופר לא היתה

פופר ומלחמותיו

מדע הוא הריקות מאינפורמציה. ומכיוון שהפסיכואנליזה והמרקסיזם היו עבורו דוגמאות מובהקות של לא-מדע, יצא לו שהן דיסציפלינות ריקות מאינפורמציה.

מסקנה זו היתה תוצאה מובהקת של היסחפות באופנה שהנהיג הפוזיטיביסטים הלוגיים – הגדרת התוכן העובדתי (או ה"משמעות ההכרתית") של טענות כקבוצת כל התוצאות התצפיתיות של הטענה, מכיוון שזו היתה דרכם לטהר את המדע מכל יומרה מטא-פיזית, כלומר, מכל דיבור על דברים שאינם מופיעים לעולם בניסיון (כמו כוחות, מרחב, זמן, אלקטרונים, שדות אלקטרומגנטיים וכו'). כך, למשל, תוכנה או משמעותה של התיאוריה שהאלקטרון נע סביב הגרעין כתוצאה משדה הכוח האלקטרומגנטי, זוהו עכשו אך ורק כאוסף התצפיות (נקודות על לוחות צילום, מרחקים בין פסי ספקטרום וכו') הנובעות ממנה, ולא שום סיפור על העצמים הנסתרים האלו אלקטרון, גרעין, שדה וכו'.

עמדה זו בדבר המשמעות הנכונה של טענות נקראת עמדה אקטואליסטית משום שהיא אומרת שהדברים היחידים שהם בעלי ממשות עבורנו הם הדברים המופיעים בפני חושינו. האקטואליזם הפך להיות חלק מהותי של הפילוסופיה המודרנית מאז היא החלה בהתקפותיה על המטפיזיקה, והפוזיטיביזם הלוגי לא היה אלא ביטוייה המובהק של המודרניות הזו בפילוסופיה של המדע. בתחילה עמד על הפרק הרעיון שהמשמעות של טענה היא שיטת האימות שלה, אך מכיוון שהמסקנה (שגור האב הרוחני של הפוזיטיביזם הזה, ויטגנשטיין) היתה שאין לטענות אוניברסליות (כלומר לכל תיאוריה מדעית) שום משמעות מכיוון שאין דרך לאמת אותן, החלו הפוזיטיביסטים בתהליך ריכוך של קריטריון המשמעות והגדירו אותה כשיטת האישוש של הטענה. מכיוון שאישוש הוא מהלך אינדוקטיבי מובהק, פופר החליף אותו בפריכות (ז"א, היכולת של תיאוריה להיות מופרכת), ואף כי לא היה זה קריטריון למשמעות אלא רק למדעיות של התיאוריה, הוביל צעד זה לתוצאות קשות.

ראשית, מכיוון שהפריכות הינה, כפי שראינו, גם המדד לאינפורמטיביות של התיאוריה יצא שתיאוריות לא-מדעיות (כלומר, שאינן פריכות עקרונית) הן גם ריקות מתוכן עובדתי. הפוזיטיביזם יכול היה להרשות לעצמו הרבה יותר סובלנות מכיוון שהאינדוקטיביזם שלו הגן עליו מן של המסקנה האבסורדית שהפסיכואנליזה, למשל, ריקה מאינפורמציה כלשהי (כלומר, שהיא אפילו לא שקרית).

ושנית, זה היה הפח האקטואליסטי בכל עוצמתו, ופופר צעד לתוכו בעיניים זוהרות כשהוא מזמר המנוני ניצחון כמי שאיננו יודע מה קרה לו. אך מה שקרה היה ברור – פופר קיבל על עצמו, בדיוק כמו הפוזיטיביזם, אך בתנאים הרבה יותר גרועים, את עולו של העקרון האקטואליסטי האומר שתוכן עובדתי הוא אך ורק מה שאפשר לחוש בחושינו.

6. ומה עם האמת ?

ושלישית, מכיוון שהדיון היה מוטה מראש על פי העמדה האקטואליסטית, נעלמה מן הדיון השאלה שפופר נהג להכריז שהיא החשובה ביותר עבורו – גילוי האמת. במקום השאלה –

**זו היתה מהות חידושו של פופר
בעניין התקדמות המדע – התגלית
שכדי שתיאוריה תהיה אינפורמטיבית
היא חייבת לדמות לסתירה, לפחות
בכך שהיא תסתור כמה מצבים
אפשריים, ובאופן כללי, בכך שבה
יסופר דבר אחד על דבר אחר**

תכונה שייכת לעצם, או עצם אחד קשור לעצם אחר ביחס מסויים, או בלשון המחקה את אריסטו – טענה היא בעלת תוכן רק בתנאי שנאמר בה דבר אחד על דבר אחר לחלוטין.

5. הפח האקטואליסטי

זו היתה, אם כן, מהות חידושו של פופר בעניין התקדמות המדע – התגלית שכדי שתיאוריה תהיה אינפורמטיבית היא חייבת לדמות לסתירה, לפחות בכך שהיא תסתור כמה מצבים אפשריים, ובאופן כללי, בכך שבה יסופר דבר אחד על דבר אחר. הוא חשף בכך את טעמו הפילוסופי של הדקדוק המצווה על כל משפט בנוי כהלכה להיות מסוג הנושא-נשוא (כך זה, לפחות, ביוונית עתיקה). בכל פעם שאנו מבקשים לגלם אינפורמציה במילים, אנו בונים משפט הלוקח חלק נכבד בסתירה – נאמר בו שדבר אחד (השולחן) הוא דבר אחר לחלוטין (לבן).

תגלית זו של פופר היתה הישגו הגדול ביותר בפילוסופיה של המדע, אלא שהיה משהו בסביבה האינטלקטואלית שבה גדל אשר גרם לכך שמשקנתה האמיתית של התגלית הזו נשמטה מעיניו. כתוצאה מכך הסיק שמכיוון שסימן ההיכר של המדע הוא האינפורמטיביות, הרי סימן ההיכר של כל מה שהוא לא-

פופר ראה בקטע זה עדות מכרעת לכך שכוונת אפלטון היתה להשליט משטר "אוטוריטרי" שבו שולטת ה"דוגמטיות" של אלו שיודעים ב"וודאות" את כל מה שניתן לדעת והם שולטים על פי ידע מוחלט זה. אלא שרעיון כזה סותר את פשר המושג "פילוסוף" כפי שאפלטון השתמש בו בקטע המקדים עניין זה, ואשר פופר דאג היטב שלא לצטטו ולא להשתמש בו או להזכיר אותו בכל הספר אפילו פעם אחת. בקטע זה הבהיר "סוקרטס" שהן המדינה והן הפילוסוף שהוא עומד לתאר עכשו הם "אידיאליים" בלבד, וכי עלינו להסתפק באדם שהוא קרוב ככל האפשר (או "יותר מכל היתר") לאידיאל הפילוסוף הזה. "לא באנו להראות שאידיאליים אלו מן האפשר שאכן יתקיימו" אלא רק זאת – שהם ישמשו כמטרות שאליהן עלינו לשאוף (472).

אפלטון לא טען בכל ספר "המדינה" שהפילוסוף-השליט הוא אכן בעל הידיעה הוודאית בדבר אילו-שהן אידיאות, אלא אך ורק שהפילוסוף הוא אדם שחיינו מוקדשים לחיפוש האמת בדבר כל הדברים בעולם, ולמרות שהוא מוכן גם להצהיר שכל עוד אין בידו ידיעה ודאית של אידיאת הטוב "איש אינו יכול לפעול בחוכמה, בענייני חייו או בענייני המדינה", הרי המסקנה היחידה מכך היא שאפשר בהחלט שאפילו הפילוסוף-השליט לא יוכל לעולם "לפעול בחוכמה" אלא אך ורק להקדיש את חייו לחתירה אליה. מסקנה זו מבליעה שהפילוסוף יעסוק בדרך קבע בהיפותזות שאותן יתאמץ לבסס, ולולא איבתו המעוררת, היה פופר רואה כבר אז שאפלטון היה אביו הרוחני בעניין זה של ההיפותזות של כל מדע טבע אפשרי.

איבה זו מקורה במה שפופר, שהיה אמן טביעת מילים חדשות, קרא ה"אֶסְנַצְיָאליזם" של אפלטון, כלומר תורת האידיאות שלו. זו אמרה, כידוע, שמושגים מציינים תכנים בעלי ממשות או קיום נפרדים מן האדם ומחשבותיו. המשולש, לדוגמה, קיים על כל תכונותיו, גם מבלי שמין האדם יחשוב אותו או יתקיים כלל, כלומר, ממשותו של המשולש מוחלטת ואינה יחסית לאדם. וכמו המשולש (ועמו כל מדע הגיאומטריה) כך גם כל מושגי הפיזיקה (מחירות וכו') והמוסר (הטוב, הצודק, היפה וכו'). פופר האשים

שהראוי המוסרי הוא מה שנקבע על-ידי טבענו, כלומר על-ידי טבע תבונתנו האנושית, ותיזה זו הוא ניסח בציווי הקטגורי המפורסם שלו. בלי שהתכוון ואולי בלי שידע זאת, היה פופר מבשרה של התחייה השנייה של קנט במאה ה-20. כך או כך, אין ספק שהיה עיוור למסקנות הניהיליסטיות של בשורה זו, כפי שניתן לראות כבר בהתקפתו על אפלטון כיוצרו של הפוטנציאליזם.

10. אפלטון והטוטליטריות

על-פי התגליות שפופר קיבץ ב"החברה הפתוחה", אפלטון היה ההוגה שיצר את רעיון האינקוויזיציה, את תורת הגזע, את תורת המדינה הטוטליטרית, ואת רעיון האימים המרכזי – החברה הסגורה והקפואה כאידיאל הצדק במדינה. את אלו אפלטון הגה כתוצאה מאיבתו הבסיסית לתבונה, וכדי להסתיר איבה זו הוא רימה את קוראיו בהברקותיו, והחניף להם על-ידי דרישתו שהשליטים יהיו פילוסופים. הוא היה נגד הצדק אך שיכנע את קוראיו שהוא בעד הצדק. הוא לא הודה מעולם (אפילו לעצמו) שהוא היה נגד חופש המחשבה, ולכן בעצם אנטי-סוקרטי, וכדי להסתיר זאת הפך את סוקרטס לדוברו הקבוע. מטרותיו היו אנטי-הומניטריות ואנטי-מוסריות, למרות שהלביש את דיבוריו במעטה הומניטרי ומוסרי. הוא ההוגה שיצר את דגם הנאציזם, מן הרטוריקה של דם ואדמה ועד לפרקטיקה של השמדת החלשים בשם הטוב הכללי, כך שאם כי רעיון השמדת גזעים נחותים עדיין אינו מופיע אצלו (וגם לא אצל פופר, שכתב את הספר ופירסמו כאילו לא היה יהודי והשוואה לא התקיימה מעולם), הרי כל האלמנטים כבר קיימים – מושג הגזע, הנחיתות מלידה, וההשמדה המתוכננת.

זו תמונת אפלטון שפופר יצר כאן, כשהיא מתועדת ומנומקת ומשוריינת על-ידי אנציקלופדיית ההערות שלו. זו תמונה של אפלטון השרלטן והתכמן הגדול, שאצלו הכול מופיע כמסווה להפך הגמור שהוא כוונתו האמיתית. הערצת סוקרטס היא למעשה איבה לסוקרטס, שלטון הפילוסופים הוא למעשה מסווה לשלטון האירציונליות, חיפוש הצדק הוא למעשה השמדת הצדק, וכו'.

אין גרעין של אמת באף אחת מן המוזרויות האלו. כך, למשל, סוג האי-רציונליות שאפלטון החזיק בו הכיל את האי-רציונליות המאפיינת את המדע עד ימינו. הערצתו לסוקרטס היתה אכן מהולה באיבה גדולה, אך לא לסוקרטס ולדרכו, אלא לדמוקרטיה שקטלה אותו, ובעקבות זאת נוצרה אצלו ההכרה שהפילוסופיה וחקר האמת אינם עניין לכיכר השוק וההמון שבו אלא למעמד מיוחד שזה מקצועו – המלומדים. מצב זה מקובל עלינו כיום כעניין ברור מאליו, ולצורך זה ממשיך ומתקיים אצלו המוסד שאפלטון יסד באתונה – האקדמיה. אליטיזם? בהחלט, אך רק עד כמה שאליטיזם הוא עניין הצמוד במהותו למלומדות ומדע.

בקטע שפופר תיאר כ"קטע מפתח", ואשר ציטטו בשלמותו, אומר "סוקרטס" שהפתרון היחיד לכל תחלואי המדינה הוא מייזוג שתי הפונקציות – פילוסופיה ושלטון – לאחת: השליט חייב להיות פילוסוף, בדיוק כשם שהפילוסוף חייב לשלוט.

9. מ"ראשוניות הפרקטיות" אל "הכול הולך"

פופר לא רק שלא ענה על השאלה, הוא אפילו לא ניסח אותה ולא ראה בה בעיה עבורו – עד ששאלה זו הפכה לגרעין הגיבוש של המהפכה בפילוסופיה של המדע בשנות ה-70, אשר נציגיה הנודעים ביותר הם קוהן (Kuhn) ופייראבנד (Feyerabend), ואשר בעקבותיה החל תהליך השקיעה המהירה של פופר. אפשר לומר שמהפך זה היה הכרזת הכניעה הסופית של הפילוסופיה החדשה לעוצמתה של התובנה הקנטיאנית, שאם כי החלפת האפריורי הינה עניין קל הרי הפרכתו כלל אינה מן האפשר. תובנה זו, אשר לעוצמתה השתדל פופר להתחפש, תורגמה בראשית המאה העשרים לשפה המודרנית

על-ידי הקונבנציונליזם של דוהם (Duhem) ופואנקרה (Poincare) ואומצה בשלמותה על-ידי הפוזיטיביזם הלוגי. וכך קרה שהפוזיטיביזם הלוגי מעולם לא היה חי יותר מאשר לאחר שפופר, על פי הודאתו החתומה, גרם למותו.

כאן היה מקרה לא רק של תזמון גרוע אלא גם של קריאה שגויה לחלוטין של מפת זמנו. פופר לא ראה שכשם שנוראות מלחמת העולם הראשונה יצרו את הקרקע לפוזיטיביזם הלוגי, זאת אומרת, התחייה הראשונה של קנט במאה ה-20, כך זוועות מלחמת

העולם השנייה, שכללו הפעם את המאמץ להשמדה אידיאולוגית טוטאלית של עמים שלמים, יצרו את הקרקע לתחייתו השנייה של הפוזיטיביזם הזה עצמו, וכך לתחייתו השנייה של קנט במאה ה-20. פופר לא ראה, שכפי שהדברים מתרחשים בדרכם המשונה, תכיפות הזוועות גרמה לוויטור זועם וצוהל על הדרישה לרציונאליות בהתנהגות האנושית. על פי ההיגיון החדש, אם למרות שהפרכת האפריורי אינה

אפשרית הוא מוחלף לעיתים מזומנות, מתבקש שבדיוק כשם שאימוץ האפריורי כך גם החלפתו אינן ניתנות או זקוקות לצידוק או לגינוי ובעצם שום דבר כבר אינו ניתן לצידוק או גינוי. זו הייתה דחייה של כל טעם סביר בחלוקה לרציונאלי ואי-רציונאלי, וכפי שסיכם זאת פייראבנד, "הכול הולך" במדע ובתרבות – בתנאי שהוא מצליח. על פי עמדה זו, הצרה היחידה בהשמדת עמים, והטעם היחיד לכך שאנו מגנים אותה, הוא כישלונה של התוכנית.

זו היתה חזרה גמורה אל ההיגיון (אם כי לא למילים) של קנט, משום שהיה זה הוא אשר ניסחו לראשונה וקרא לו "ראשוניות התבונה הפרקטית": כל אפריורי, יהא אשר יהא מקורו, ניתן לצידוק תמיד בתנאי שהוא מצליח, משום שצידוקו היחיד האפשרי הוא הצלחתו האקטואלית, כלומר, אך ורק העובדה שבלעדיו לא היה אפשרי משהו שלמעשה מתקיים ועובד. תשובתו של קנט לשאלה איך מן האפשר שהאפריורי מצליח היתה אך ורק זו: משום שהוא מתקיים. בסופו של מהלך זה הובל קנט, למרות כל הצהרותיו, אל התיזה האקטואליסטית בתורת המוסר,

בלי שהתכוון ואולי בלי שידע זאת, היה פופר מנשרה של התחייה השנייה של קנט במאה ה-20

צמיחת הידע של כל אורגניזם) הן אינן בהכרח אמיתיות, כפי שהניח קנט בטעות. אלא שההבחנה בין אפריורי שהוא "קודם גם גנטית וגם לוגית לניסיון" לבין היותו לכן בהכרח אמיתי "הינה הבחנה עדינה באמת" וקל להיכשל בה כפי שקרה לקנט.

8. כיצד מן האפשר שהאפריורי יהיה שקרי

קנט שאל "כיצד מן האפשר שהאפריורי יהיה אמיתי?" כלומר, איך לבאר עובדה כה מוזרה – שהטבע נשמע לחוקים אפריורי ואנושיים: – ותשובתו היתה המהפך הקופרניקני שלו, כלומר, הוכחתו שמן הנמנע שהאפריורי יהיה שקרי מכיוון שבורא הטבע אינו אלא שכל האדם. פופר עמד כאן בפני השאלה התאומה-ההפוכה של קנט: "כיצד מן האפשר שהאפריורי יהיה שקרי?" כלומר – כיצד לבאר את העובדה שלמרות שהחוקים הם אפריורי מכל הבחינות (גנטית, פסיכולוגית, חברתית, לוגית, וכיו') אפשר להפריכם?

כדי לחוש בקושי, אפשר שכמה אנלוגיות יועילו בעניין ה"הבחנה הדקה" הזו בין הקדימות הלוגית (וכל היתר) לבין אמיתותם של מה שקנט קרא "העקרונות" ומה שפופר קרא "התיאוריות". חוקי השחמט, צורת גודל חורי רשת-הדייג, שיטת מיפוי (מערכת קואורדינטות), גשטאלטים פסיכולוגיים והכרתיים, אספקטים או "נקודות מבט", עקרונות היוריסטיים – כל אלו הם אפריורי אשר מן הנמנע שייכשלו או יופרכו. ביאור העובדה הזו הוא ביאורו של קנט – אלו הם עקרונות היצירה של כל מה שמאכלס את העולם הרלוונטי (מהלכי המשחק, גודל הדגים הנילכדים, הצורה הגיאומטרית של עצמים ומסלולים, המחלקות הקיימות בעולם, וכיו'). הרשת קובעת את הגודל

המינימלי של הדגים שהיא מעלה, ובלתי אפשרי שחוק מינימום כזה יופר בעולם שנוצר על-ידי הרשת הזו. אם גשטאלטים הם מעין מצפורים, אז אם כי המעבר מן המצפור האחד אל השני אפשרי, הרי כל מצפור כופה את המבנה וחוקי העולם באופן מוחלט. כמו בעניין הדגים – או שהדג בפנים ואז גודלו המינימלי ידוע מראש ובהכרח, או שהוא בחוץ ואינו יכול כלל להיכנס לעולמו.

במילים אחרות, יש צורך להסביר כיצד מן האפשר שהאפריורי הזה, שלו קדימה לוגית ולכן תפקיד של יוצר העולם, יופרך אי פעם על-ידי מקרה סותר (דג קטן מן הנקבע על ידי הרשת). פופר ניצב כאן מול האתגר שקנט הצליח לבטל לגמרי. השאלה "כיצד יכול האפריורי להיכשל?" כלל לא יכלה לעלות אצל קנט אחרי שהסביר מדוע הוא אמיתי, אך היא שאלה מרכזית ומהותית עבור תורת האפריורי של פופר, שבה התיאוריה המדעית היא גם אפריורי אך בו בזמן מתיימרת לעמוד ללא הרף בפני מבחני אמת ועלולה להתגלות כשקרית.

שהיא ניצבת מולו, ורק הוא לכן מקור הממשות הלגיטימי היחיד של קיומו של כל אדם אחר. מכאן גם נובעת עבורו השרירותיות המוחלטת של כל תיאוריה והסבר, כמו גם הלגיטימיות שלו לקבוע את עובדות ההיסטוריה מחדש בכל הוצאה חדשה של האנציקלופדיה הרשמית, בדיוק כמו הלגיטימיות המזוועת לקבוע את ההגדרות של המין האנושי ולהוציא מתחומיו כל מיני תת-מינים כמו היהודים, הצוענים, הסלבים וכו'. מוסוליני הסביר ש"הפשיזם היא תנועה סופר-רלטיביסטית מכיון שהוא מעולם לא ניסה להלביש את יחסו המנטלי המורכב והמלא-עוצמה בתכנית מוגדרת... כל דבר שעשיתי ואמרתי במשך השנים האחרונות הוא רלטיביזם", וכי "מן העובדה שכל האידיאולוגיות הן בעלות ערך שווה, שכל האידיאולוגיות הן פיקציות, הרלטיביסט המודרני מסיק שכל אדם חפשי ליצור לעצמו את האידיאולוגיה שלו ולהתאמץ לממשה בכל כוחו".

מהותה של החברה הטוטליטרית אינה כל כך חברה סגורה כמו חברה משמידה, חברה שההשמדה של כל מה שאינו תואם את הגדרותיה הוא חלק מהותי של הסובייקטיביות והשרירותיות המוחלטת של האקטואלי בעיניה.

13. הפשיזם והתכנון הקמעונאי

גם התכנון הקמעונאי היה תוצאת האנטי-אינטלקטואליזם של הפשיזם, חלק מאיבתו לכל אוטופיים מושג. במקומו הוא הציב את רעיון התיכנון קצר הטווח, שיטת האלתור הנקודתי והתיקון המידי לנוכח הצלחותיו וכישלונותיו של ביצוע התכנון. אם נזכור שבעיקרו היה גם פופר אקטואליסט מובהק בפוזיטיביזם שלו, לא נתפלא שעמדותיהם של פופר ושל הפשיזם בענין התכנון החברתי התלכדו. ההבדל המכריע בין רעיונות התכנון הקמעונאי שלהם היה רק בכך, שפופר לא ראה מה שהפשיזם ראה בבהירות רבה, כלומר, שעקרון הקמעונאות הוא תוצאה ישירה של האקטואליזם שלו.

השיחודש של הפשיזם, שבו הפכה העבדות לחרות, האינדיבידואליות לאיחוד עם המנהיג, השלום לרפש והמלחמה לפאר האומה, אינו קוריוז או אחיזת עיניים או רטוריקה ריקה, אלא הוא משקף את מהותו האקטואליסטית של הטוטליטריזם הפשיסטי. ולכן, ראיית אפלטון או מרקס כשייכים באופן כלשהו למסורת הפשיזם משקפת אי הבנה מהותית לא רק במהותם של אפלטון ומרקס אלא גם בטבעו של הפשיזם כמערכת מושגית ייחודית. כנגדו עומדים אפלטון ומרקס כשתיים מן ההדגמות המעניינות ביותר לעמדות פוטנציאליסטיות (האידיאות של אפלטון וחוקי ההיסטוריה שהם בעצם חוקי הכלכלה אצל מרקס, כמו חוקי הטבע אצל ניוטון וחוקי המתמטיקה אצל גדל, הינם בעלי ממשות הנפרדת ממחשבת האדם). הפשיזם לא יכול היה לנבוע מאפלטון או ממרקס כשם שהדמוקרטיה האמריקאית לא יכלה לנבוע מאריסטו או שפינוזה או קנט. ←

של אפלטון, מכיוון שרק היא אכן פרי התכנון האנושי. היא אינה חלה על האוטופיה של מרקס, מכיוון שכאן הטבע הוא שאמור לדאוג למימוש כל מה שהוא מכיל, ולכן אין כלל משמעות למושגי ה"יתקה" וה"קלקול" בתהליכו. אלא שאם התנגדותו של פופר לאוטופיזם נבעה מכך שחשב שהפשיזם הוא מין אוטופיזם, הרי שפיספס את עיקרו של הרעיון הפשיסטי ועמו גם את משמעותו האפלה של רעיון התכנון הקמעונאי.

מהותו של הפשיזם אינה מניעת החירות, ואינה סגירת החברה, ואינה השליטה המלאה על חיי הפרט, אלא כל כולה מתרכזת בעקרון האקטואליסט. אך בדיוק עיקרון זה הוא שמונע מן האקטואליסט כל בסיס מושגי אפשרי להתנגד לחירות או לתבוע את סגירת החברה ואת השליטה על חיי הפרט. הפשיזם מעוגן באקטואליזם המודרני של הובס, שפינוזה, מקיאולי, וקנט – להבדיל מן הרטוריקה הנוטפת-שמן-זית שלהם: האקטואליסט טוען שכל אחד מן מרעיונות המפתח של המסורת (כמו חירות, הכרח, חובה מוסרית, החוק המוסרי, תשוקות הגוף כנגד תשוקות התבונה וכו') הם מושגים המופשטים מן האקטואליות שבה אנו חיים, ולכן אינם מציינים אלא פיקציות שאנו ממציאים לעצמנו על פי צרכינו ואשר על כן אינן מציינות שום דבר בעולמנו. האקטואליזם הוא ניהיליזם מושגי מוחלט, לא רק ביחס למושגי המוסר, אלא ביחס לעולם המושגים בכלל. מכאן נובע האנטי-אינטלקטואליזם הנמרץ שלו, כלומר, דרישתו לוותר ולהתנזר מכל שיקול דעת שאינו מתגשם במעשה קונקרטי, ולראות את צידוקם היחיד והסופי של המחשבה והמעשה אך ורק בתוצאותיהם המעשיות.

גם רעיון הטוטליטריות אינו נוסח אחר לעקרון האקטואליסטי שאין ממשות לשום דבר נפרד מן האדם, ולכן מן החברה, ולכן כל ניסיון לאורח חיים אינדיבידואליסטי או אינטלקטואלי המנותק במשהו מן המפלגה ומנהיגיה מאבד את ממשותו ויש לבטלו מן השורש. במילים אחרות, הטוטליטריזם הפשיסטי הוא ביטוי לסובייקטיביזם המהותי כל כך לכל אקטואליזם – אין ממשות הנפרדת מן האדם, החברה והמנהיג, משום שרק האדם הוא מקור הממשות כפי

פרופסור זאב בכלר מלמד במכון כהן להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים והרעיונות באוניברסיטת תל-אביב
zevbechler@gmx.net

מלאכותית המנוגדת למהלך הדברים הטבעיים ולכן הוא הניח שהתפתחות החברה וההיסטוריה אינה דטרמיניסטית אלא ניתנת לעיצוב בחלקה על-ידי האדם. כלומר, האוטופיה של אפלטון בנויה על הנחה אנטי-היסטוריציסטית חזקה, ולכן לא זו בלבד שההתקפה של פופר על ההיסטוריציות אינה נוגעת לאפלטון, אלא שאם נניח עם פופר שאפלטון היה אבי הטוטליטריזם, תהיה זו הפרכת התיזה שההיסטוריציות הוא יסוד בטוטליטריות.

אין ספק שהחברה הפתוחה, ז"א – השוויינית, הדמוקרטית, המאפשרת לכל אדם לעשות ולומר את כל אשר על רוחו, ללא שום הגבלות מוסריות, היא חברה שאפלטון ראה בה את המסוכנת מכל לאושרה ויציבותה של כל מדינה. אך מכאן ועד טוטליטריות המרחק גדול, ולכן בדיוק יכול היה אפלטון, אויב מוצהר הן של הדמוקרטיה והן של הדיקטטורה (שאותה תאר כתוצר הטבעי של הדמוקרטיה, כאילו ראה את גרמניה של 1933) לבנות בתוך המרווח המפריד ביניהן את המדינה האידיאלית שלו שאינה פתוחה לגמרי אך גם אינה סגורה לגמרי, אלא היא, ככל הדברים בעולם הגשמי של אפלטון, פשרה בין אלו.

לעומת זאת, לא מובן מדוע הוכלל מרקס בקבוצת אויבי החברה הפתוחה. אפילו אם נקבל שהאוטופיה של מרקס היא אכן היסטוריציות בכל עוצמתו (וכפי שטענתו, אין זה כך משום שמרקס לא דיבר על תכנון העתיד אלא רק על הכרחיות קריסת הקפיטליזם מעצמו והשתלטות הפרולטריון, וללא תכנון אין זה היסטוריציות לפי פופר). הרעיון שהאוטופיה של מרקס היא אחד ממקורות הטוטליטריות לא זו בלבד שהוא משונה ביותר, אלא שפופר לא הציע אותו אף לא ברמז במהלך ניתוחו. החברה האידיאלית של מרקס, שתיווצר בסוף התנועה הטבעית של ההיסטוריה, היא חברה ללא מעמדות, ללא מתחים חברתיים, ללא לחצי פרנסה, חברה שהשפע הכלכלי בה מאפשר תרבות פנאי עשירה, שבה אפילו החוק מיותר משום שאין בה פשע, וכי. וכמובן שכתוצאה מן השוויון הגמור של אנשיה היא יכולה להיות

אך ורק דמוקרטיה, ולכן בהכרח חברה פתוחה.

12. האוטופיה והטוטליטריות הפשיסטי

הביקורת השנייה של פופר נבעה מהתנגדותו לכל אוטופיה, משום שהיא תוכנית-על גרנדיוזית שאינה מסוגלת לראות את הקשיים והסיבוכים הכרוכים במימושו ולכן אינה מסוגלת להתכונן לתיקון התקלות האלו. הצעתו היתה להרשות אך ורק תכנון לטווח קצר, עם תיקונים מזדמנים על פי הצרכים, מה שהוא כינה "תכנון קימעונאי". קל לראות שביקורת זו חלה רק על האוטופיה

ב"אסנציאליזם" כל מי שטען שיש לדברים מהות או טבע המתקיים בנפרד מן האדם, והתקפתו היתה מבוססת על כך שמהויות וטבעים כאלו אינם ניתנים לתצפית אנושית. וכך היתה התקפתו על אפלטון לא אחרת אלא התקפתו של האקטואליסט על הפוטנציאליסט, עם קימוט מוזר.

כי כל ההתקפה הזו היתה בנויה על אי הבנה של אחת התוצאות המכריעות של הפוטנציאליסט, והיא האי-וודאות ההכרחית של כל ידע אינפורמטיבי: מכיוון שהתכנים האלו, המהויות, הם גם נפרדים וגם סמויים מן האדם, הרי שכל תיאוריה עליהם אינה יכולה להיות ודאית, והיא בהכרח היפותיזה בלבד. פופר לא ראה פרט מכריע זה באפלטון, התעלם מכך שאפלטון היה מי שגילה אותו והפכו לעיקר בתורתו, וכך יכול היה לטפול עליו את הדוגמטיות האגדית שלו, רעיון שהפך בהמשך לדוגמה מרכזית של פופר.

1.1 אוטופיות והיסטוריציות

פופר ראה בתורותיהם של אפלטון ומרקס את שתי האוטופיות החברתיות שהיוו מקורות ראשיים לתורות הטוטליטריות של המאה ה-20 – הפשיזם והקומוניזם. אלא שכתוצאה מן העיוורון לטבעו ההיפותטי של הפוטנציאליזם, הוא לא ראה משהו נוסף: שתי אלו הן אוטופיות שונות ומנוגדות בטבען.

אפלטון שרטט בספרו "המדינה" את דמותה של המדינה האידיאלית כפי שהיא נגזרת מן האידיאלים של הצדק והטוב, ולכן היה ברור לו שמדינה אידיאלית זו לא תתקיים מעולם. מרקס, לעומת זאת, שרטט את האוטופיה שלו כתוכנית אשר לא זו בלבד שאפשר שתממש, אלא שהתממשותה היא תוצאה סיבתית של חוקי הטבע וחוקי החברה, ואשר לרצונו של האדם יש משקל אפסי בתהליך זה. החברה שתממש בסוף התהליך תהיה בהכרח חסרת מעמדות ולכן גם נטולת קונפליקטים ומאבקים.

מלבד ההאשמה ב"אסנציאליזם", היו לפופר עוד שני סוגי ביקורת על האוטופיות האלו, ושתיהן נובעות

מכישלונם להבין את מהות הפוטנציאליזם של אפלטון ושל מרקס. האחת היא אשמת "ההיסטוריציות", עוד מושג שפופר טבע ושפירושו התיזה שההיסטוריה נקבעת על-ידי חוקים וכי כתוצאה מכך אפשר לחזות את מהלכיה ולתכנן את החברה האידיאלית. פופר ראה בדטרמיניזם חברתי זה את מקורו העיקרי של רעיון "החברה הסגורה", כלומר החברה הנשלטת על-ידי תוכנית-על המקפאה אותה ומונעת בה כל שינוי. אלא שההבדל ההצבעתי עליו בין שתי האוטופיות מפרך את טיעונו ככללי ומנע ממנו, לכן, ביקורת שיטתית. אפלטון ראה את האוטופיה שלו כתוכנית

פופר ראה בתורותיהם של אפלטון ומרקס את שתי האוטופיות החברתיות שהיוו מקורות ראשיים לתורות הטוטליטריות של המאה ה-20 – הפשיזם והקומוניזם